

de Wör 37

27 november '37

Mr. Howard's

radiorede

VRYZINNIG DEMOCRATISCHE BOND

Het is voor de eerste maal na de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal, dat wij in algemene vergadering bijeen zijn. Begrijpelijkerwijze zal ik dus beginnen met Uw aandacht te vragen voor enige beschouwingen over de betekenis van die verkiezingen en haar afloop.

Voor ons, vrijzinnig-democraten, waren deze verkiezingen wel van zeer bijzondere betekenis. Ik durf gerust te zeggen, dat wij, sedert de oprichting onzer partij in 1901, een verkiezing van de aard als de tegenwoordige niet hebben gekend. Voor de eerste maal toch gingen wij een verkiezing in als „Regeringspartij”. Ik weet, dat, als ik dit woord gebruik, daartegen bedenkingen kunnen rijzen. Men kan zeggen: Gij spreekt, alsof het Kabinet-Colijn, waarvan twee der onzen deel hebben uitgemaakt, een parlementair kabinet is geweest. En dat is toch niet juist. De in 1933 aan Dr. Colijn gegeven opdracht om een parlementair kabinet te formeren, is immers mislukt. In plaats daarvan vormde hij toen een „crisis-kabinet” en in 1935, na de crisis, ontstaan gedurende de behandeling van het Bezuinigings-ontwerp, is zelfs een kabinet gevormd, dat met zoveel woorden als „extra-parlementair” werd aangeduid.

Ik spreek deze feiten op zichzelf niet tegen en toch, voor mijn gevoel, zijn deze beide Kabinetten-Colijn parlementair geweest. Dit spruit hieruit voort, dat ik van oordeel ben, dat de uitlegging, die men in ons land in de laatste jaren aan het begrip parlementair kabinet is gaan geven, als veel te eng moeten worden beschouwd. Men verstonde er dan onder een kabinet, omtrent welks program te voren overeenstemming was verkregen met de Kamerfracties, op welke dat kabinet hoopte te steunen en waaruit het vertegenwoordigers in zijn midden had opgenomen. Die opvatting leidde er toe, dat in 1929 de heer Ruys de Beerenbrouck de hem verleende opdracht tot het vormen van een parlementair kabinet meende te moeten nederleggen, toen hem bleek, dat een der fracties, de christelijk-historische, onoverkomelijke bezwaren had om zich te voren aan een program te binden. De heer Ruys heeft toen aanstonds een tweede opdracht, die tot vorming van een extra-parlementair kabinet, ontvangen en deze volvoerd. Het kabinet, dat hij vormde, zocht

blijkens zijn samenstelling zijn steun in de eerste plaats bij dezelfde fracties, op welke hij voor de vorming van zijn parlementair kabinet had gehoopt te kunnen rekenen.

Met den Voorzitter in deze vergadering, Prof. Kranenburg, heeft mij het etiket „extra-parlementair” voor dit Kabinet-Ruys van de aanvang af maar zeer matig kunnen bekoren. Prof. Kranenburg heeft destijds in de Eerste Kamer aanstonds dit extra-parlementaire karakter betwist. Het karakter van een kabinet, zo zette hij uiteen, wordt niet bepaald door de methode van formeren. Zijn grondslag kan een kabinet alleen vinden, hetzij in het vertrouwen van de Kroon, hetzij in het vertrouwen van de volksvertegenwoordiging. Het Koninklijk Kabinet, dat meent met het vertrouwen van het parlement niet te maken te hebben, kennen wij bij ons sedert tientallen van jaren niet meer. Zo'n kabinet wilde het Kabinet-Ruys niet zijn. Uitdrukkelijk bleek, dat het zijn steun wilde zoeken bij de meerderheid van het parlement.

U, Mijnheer de Voorzitter, wees er voorts op, dat de vraag, waarom het hier ging, volstrekt niet was van louter theoretisch belang. Zij had groot praktisch belang voor het vaststellen der verantwoordelijkheid. Wanneer vaststaat, dat een kabinet in het wezen der zaak een partij-kabinet is, dan dragen de partijen voor de staatkunde van dat kabinet de verantwoordelijkheid. Die verantwoordelijkheid hangt niet af van de uitdrukkelijke aanvaarding bij een schriftelijke akte, doch van de werkelijke gedragingen. Die werkelijke gedragingen stellen partijen verantwoordelijk voor een bewind, wanneer die partijen door haar vertrouwen, zich in haar gedragingen uitende, het kabinet in staat stellen het bewind te voeren. Naar een bekend spreekwoord kan men niet blazen en het meel in de mond houden. Wanneer men verantwoordelijkheid aanvaardt door steun te geven aan het kabinet, dan draagt men die verantwoordelijkheid en moet men daarvoor opkomen!

Niemand zal kunnen zeggen, dat wij deze stellingen alleen hebben verkondigd voor het geval het andere partijen dan onze eigen partij betrof. Wij hebben ons daar ook naar gedragen, gedurende de vier jaren die thans achter ons liggen. Nimmer is het bij onze Kamerleden opgekomen om te zeggen: Wij kennen die vrijzinnig-democratische leden van het kabinet niet en zijn voor hun doen en laten niet verantwoordelijk. Openlijk hebben onze Kamerleden de verantwoordelijkheid aanvaard.

Dit betekende natuurlijk niet, dat onze Kamerfracties nu ook maar ja en amen hebben gezegd op alles, wat het kabinet deed. Gelukkig niet. Verantwoordelijkheid dragen voor het feit, dat een kabinet het bewind kan blijven voeren, betekent allerm minst afstand doen van zijn zelfstandigheid. Ik mocht U er reeds bij vroegere gelegenheden op wijzen, dat het juist onderscheiden tussen de verschillende verantwoordelijkheden een der onmisbare voorwaarden is voor handhaving van een werkelijk democratisch Staatsbeleid. Democratie betekent niet, dat volksvertegenwoordigers ministers commanderen of omgekeer. Zij wenst evenmin de volksvertegenwoordiger als gelastigde zijner politieke partij. Wij, vrijzinnig-democraten, wens en op geen enkele plaats vertegenwoordigers, die ledepoppen zijn in de handen van wie ook. Wij willen wel, dat wij de gelegenheid hebben frank en vrij tegenover ieder, Kamerlid, Minister, Raadslid of Wethouder, onze mening te kunnen uitspreken. Wij weten, dat vrije critiek een grondslag is voor democratisch beleid. Doch wij weten ook, dat tenslotte de beslissing moet blijven aan hem, die er de verantwoordelijkheid voor heeft te dragen. Al hebben wij natuurlijk, voor zover het de leden der vertegenwoordigende lichamen betreft, het recht en de plicht ons bij iedere periodieke verkiezing af te vragen of zij hun taak op een zodanige wijze hebben vervuld, dat zij voor de komende nieuwe periode opnieuw ons vertrouwen verdienen.

Critiek hebben onze Kamerfracties het kabinet derhalve, al zaten daarin mede hun geestverwanten, niet gespaard. Aan sommige zijner voorstellen hebben zij hun steun niet kunnen verlenen. Maar tenslotte hebben zij datgene, wat het zwaarste was het zwaarste laten wegen en zo is het mede door hun hulp mogelijk geweest, dat het Kabinet zijn taak tot het einde der vierjarige periode is kunnen blijven vervullen. Het zou van weinig erkentelijkheid getuigen, indien ik op deze algemene vergadering daarvoor aan deze Kamerfracties niet een woord van hartelijke dank bracht. Haar taak was moeilijk. De maatregelen, waartoe zij haar medewerking moesten verlenen, waren bijna zonder uitzondering van onaangename aard. En niet altijd was aanstonds aan een ieder volkomen duidelijk, dat het niet anders kon. Het waren de fracties en in het bijzonder de Tweede Kamerfractie, die zich telkens weer over dit beleid had te verantwoorden. Deze fractie vormde in zekere zin een stootblok, dat de slagen voor de ministeriële geestverwanten

had op te vangen. Vooral de taak van den leider der fractie was in deze jaren uitermate moeilijk. Ik ben er zeker van, dat gij allen zonder uitzondering bewondering hebt voor de wijze, waarop de heer Joekes die taak heeft vervuld. Hij verdient daarvoor de warme dank van de partij in het algemeen en van de leden der partij, die deel hebben uitgemaakt van het kabinet, in het bijzonder.

Het is op al deze gronden, dat ik meen te mogen zeggen, wij waren gedurende de laatste vier jaren „Regeringspartij”. En het was voor het eerst, dat wij dit bij verkiezingen waren. Zeker, er zijn vroeger wel eens meer vrijzinnig-democratische Ministers geweest. Van Raalte en Veegens hadden zitting in het Kabinet-De Meester. Maar het Kabinet-De Meester haalde de verkiezingen niet en de spanning tussen Van Raalte en de partij was zo groot geworden, dat het op een breuk uitliep. In het Kabinet-Cort van der Linden — extra-parlementair in deze zin, dat in dat Kabinet geen enkel Kamerlid als Minister was opgenomen — was Treub aanvankelijk nog een der onzen. Bij de verkiezingen van 1918 echter had hij reeds geruimen tijd onze gelederen verlaten en trok hij aan het hoofd van zijn Economische Bond zelfstandig op.

Was het — gezien deze voorbeelden — dan voor een vrijzinnig-democraat gevaarlijk, om een portefeuille te aanvaarden? Het zal U niet verwonderen, dat ik mij vier jaar geleden deze vraag heb gesteld, voor ik de portefeuille van Financiën op mij nam. Het antwoord, dat ik mij zelf daarop heb gegeven, was, dat dit gevaar zou medevallen, wanneer maar de juiste methode voor de verhouding tussen den Minister en de partij gevonden werd. Die juiste methode was, naar mijn mening, het houden van een regelmatig en doelmatig contact. Wij moesten van beide zijden de overtuiging behouden, dat wij bij elkander bleven behoren. Er moest bereidheid zijn van de kant van de een om uit te leggen, te verklaren, waarom dit of dat niet anders kon, van de zijde van de ander om die verklaring in objectiviteit aan te horen. En de grondslag van dit alles moest zijn wederzijds vertrouwen. Vertrouwen, geboren in een jarenlange samenwerking, waarin wij toch langzamerhand wel hadden leren verstaan, wat wij aan elkander hadden en waarvan wij mochten verwachten, dat het tegen een stootje bestand zou zijn.

Die verwachting is gelukkig niet beschaamd. De goede verstandhouding tussen partij en Ministers is gebleven. De partij heeft den enen Minister willen plaatsen aan het hoofd harer lijsten bij de verkiezingen voor de

Kamer, zij gaat den ander een plaats geven bij de dagelijkse leiding van de Bond. Zo mag ik heden-avond voor de eerste maal als leider onzer Tweede Kamerfractie het woord tot U richten. Er is voor mij zelf reden tot grote dankbaarheid voor deze uitkomst.

Er is nog veel meer reden tot dankbaarheid. Onze verkiezingsuitslag is één groot succes geweest. Laten wij het eerlijk bekennen, wij zijn deze verkiezingen niet zonder zorg ingegaan. Wij hadden in sterke mate mede de verantwoordelijkheid te dragen voor het gedurende de afgelopen periode gevoerde bewind. Voor die verantwoordelijkheid behoeften wij ons niet te schamen. Wij hadden aan het democratisch Staatsbestel de beste dienst bewezen, die men het in deze tijd bewijzen kan, mede te werken tot het nemen van al die maatregelen, die in een periode van zo geweldige economische neergang, als wij moesten doormaken, onvermijdelijk waren. Zou echter het kiezerscorps dit alles goed begrijpen? Onze politiek kon alleen gewaardeerd worden door hen, die bereid waren verder te zien, dan het tegenwoordige. Wie alleen op het tegenwoordige lette, zag niets dan maatregelen, die precies tegengesteld waren aan hetgeen men van een democratische partij meent te mogen verwachten. Wij verlaagden de salarissen, wij beperkten de voorzieningen op nagenoeg alle terreinen van het onderwijs, wij voerden een uitermate straffe contrôle in op de uitgaven der gemeentebesturen, wij moesten ook op het gebied der sociale politiek op menig punt een schrede terug. Zijn hier, zo kon de oppervlakkige beschouwer zich afvragen, democraten of reactionnairn aan de arbeid?

Deze vraag kon echter alleen dan in laatstgemelde zin worden beantwoord, wanneer men niet verder zag dan het heden. Ik weet, er is een zekere mate van scholing vereist om verder te zien. Volken, groepen en enkelingen staan op een hoger trap van ontwikkeling, naarmate zij er beter in slagen de begeerten van het heden terug te dringen voor de zorg voor de toekomst. Dit geldt zeker niet in de laatste plaats voor de staatkunde. „Gouverner c'est prévoir”, is de oude spreuk, waarin deze gedachte is neergelegd. Dit is het wat ons steeds voor ogen heeft gestaan. Ik heb in mijn verkiezingsredevoeringen nogal eens het beeld gebruikt van die oude prent, waarop ons naast elkander werden afgebeeld het smalle en moeilijke pad der deugd en de brede en gemakkelijke weg, die naar het verderf leidt. Maar wie zal ontkennen, dat die brede weg aangenaam is. En menigeen ziet ook

niet, dat aan het einde van die weg het verderf wacht. Het is zo volkomen menselijk te denken, dat het wel medevallen zal. En daarom be kroop ons vóór de verkiezingsdag telkens weer de vrees: zal het begrepen worden, dat wij met onze politiek niet anders beogen dan de democratie te dienen?

Er waren er, die verkondigden, dat het met onze partij gedaan zou blijken. Zij schreiden daarover hete tranen. Die vrijzinnig-democratische partij was vroeger toch zo voortreffelijk geweest. Zij was een krachtige, strijdster voor de democratie. En nu zou men straks staan bij de lijkbaar van die partij. Het onverstand der tegenwoordige leiders zou daarvoor verantwoordelijk zijn. En men prees Drucker en Bos gelukkig, dat zij dit niet meer hadden behoeven te beleven.

Toen kwam de 26ste Mei. En nauwelijks hadden wij de eerste uitslagen vernomen, of al onze vrees was weg. Er was vreugd en dankbaarheid. Ons volk had het goed begrepen. Ons vertrouwen, dat ons jarenlang had doen strijden voor het algemeen kiesrecht van mannen en vrouwen, was niet beschaamd. Ons volk bleek zijn vrije staatsinstellingen en zijn vrije verkiezingen volkomen waardig. Het wees alle extremisme van de hand met een duidelijkheid, die niets te wensen overliet. Het bleek het werk van een groep als de onze te waarderen. Er was, vergeleken bij de Kamerverkiezingen van 1933, een aanzienlijke vooruitgang. In dat jaar behaalden wij maar ruim 5 percent der stemmen. Onze zesde Kamerzetel was er een „met de hakken over de sloot”. Had de regeling der verdeling van de restzetels, die in 1937 gold, in 1933 reeds gegolden, wij zouden destijds niet met zes, doch met vijf leden naar de Kamer zijn teruggekeerd. Thans hadden wij op een kleinigheid na de zesde kiesdeler vol. Onze zesde zetel was bij de toewijzing der overschotzetels een der eerste, die aan de beurt kwam. Wij zijn onbescheiden genoeg, om deze uitkomst niet slechts toe te juichen voor onze partij alleen, doch voor de democratie in het algemeen. Het zou voor het voortbestaan van het democratisch bestel een veeg teken zijn geweest, als een groep als de onze, die vier jaar lang haar moeilijke plicht deed met vastberadenheid en groot verantwoordelijkheidsbesef, bij de stembus door de kiezers in de steek was gelaten. Niemand echter heeft deze dingen in de hand. En daarom, toen het zo uitkwam, was er reden voor grote dankbaarheid. Een dankbaarheid, die ik in het bijzonder mag uitspreken tegenover allen, hoog en laag in de partij —

in haar parlementaire vertegenwoordiging, haar hoofdbestuur met zijn voortreffelijken Voorzitter en Secretaris, haar federaties en afdelingen — die hun medewerking bij onze actie hebben verleend. Allen hebben, diep door-drongen van het grote belang dat hier op het spel stond, de tanden op elkander geklemd. Wij zouden en wij moesten het winnen, dat was de onuitgesproken belofte. Deze verkiezingscampagne, hoe zwaar het werk was, dat van ons allen werd gevraagd, is een genot geweest. Haar uitkomst was een vergoeding voor al de moeite en de zorgen, die wij ons hadden moeten getroosten gedurende vier lange, zware jaren.

Er was nog een andere reden, waarom deze campagne voor ons een vreugde was. Wij hebben haar gevoerd in het teken der volkseenheid. Dit deed ons zo goed, omdat het streven naar samenbinding geheel ligt in de lijn van van ons beginsel. Het bestaan van politieke partijen is voor ons de voorwaarde voor een opgewekt staatkundig leven. Die partijen zijn geen uitvloeisel van de een of andere persoon of de een of andere groep van personen, die zich een machtsinstrument willen scheppen. Zij komen in een vrij land op uit het volk zelf. Alle leden van een volk denken niet gelijk. Daar zijn eenmaal verschillende geestesstromingen, verschillende beginselen. Geheel het leven is rijk geschakeerd. En het is gelukkig, dat die schakering er is. Zij vormt de rijkdom van een volk. Waar niet verschillende stromingen zijn, die in oprechte overtuiging de beginselstrijd voeren, is het volk geestelijk arm. Gemeenschappelijkheid van overtuiging dringt naar gemeenschappelijke organisatie. Zo is het op allerlei terrein in het leven. Zo is het ook in de Staatskunde en daardoor ontstaat de politieke partij.

Die politieke partij bestaat echter niet ter wille van zichzelf. Zij bestaat er terwille van het volk en dat volk is een eenheid, moet althans een eenheid zijn. Hier bevinden wij ons op het terrein van wat ik genoemd heb het verband tussen het bijzondere en het algemene. Ik mocht deze gedachte zeer in het kort ontwikkelen, op de grote vergadering — de wapenschouw — die wij hielden in Utrecht op 23 April 1933, enkele dagen voor de stembus van dat jaar. Daar wees ik er op, hoe het bijzondere slechts dan een onderdeel kan zijn, dat past in een harmonisch bestel, wanneer het zich zijn plaats in het algemeen verband bewust is. Hoe dit geldt voor het nationale leven van een volk; hoe het ook geldt voor het internationale leven der volken onderling. De partij of

het volk, die dit over het hoofd ziet, vormt een gevaar voor de ontwikkeling ener algemene harmonie, die wij — dat weten wij — op aarde in haar volkomenheid niet zullen bereiken, doch die wij ons voor ogen stellen als een ideaal, dat wij dichter willen naderen.

Daarom wensten wij in het nationale zowel als in het internationale leven samenwerking der verschillende krachten. Strijd voor de beginselen uitmunten, strijd tegen beginselen, die naar onze mening verkeerd zijn, geen ogenblik te verzaken. Doch dit alles altijd weer met een open oog voor deze vraag: wat kunnen wij samen doen? Op welke terreinen is niet nodig tegenover elkaar te gaan staan? Verzet daarom ook tegen strevingen, om nu alles, op welk terrein het ook ligt, te gaan doen in afzonderlijke organisaties voor iedere richting. Onophoudelijke propaganda voor het beginsel ener vrijwillige samenwerking, daar waar het mogelijk was. Nooit vergeten, dat men eerst is Nederlander en daarna lid van zijn politieke partij.

Niemand kan ontkennen, dat in het Nederland van deze eeuw er behoefte was aan het verkondigen van deze gedachten. Er was op menig terrein een drang naar splitsing ontstaan, die ons met zorg vervulde. Ik weet, dat deze dingen historisch zeer wel verklaarbaar zijn. Dat er ook in onze rijen in vroeger jaren wel fouten zijn gemaakt, die dit proces hebben bevorderd. Ik behoor volstrekt niet tot hen, die zich met de hand op de borst slaande, zouden willen zeggen: wij zijn hier van zonden vrij. Maar ik heb ook de vaste overtuiging, dat deze dingen zich wreken. En wanneer wij met alle kracht, waarover wij beschikken, het streven van onze tijd, dat zich ook in ons land voordoet, naar het Staatsabsolutisme bestrijden, dan zullen wij goed doen, ons in de eerste plaats af te vragen: zijn het ook mede onze fouten geweest, die aanleiding er toe hebben gegeven, dat dit streven voor een aantal onzer medeburgers bekoring heeft gekregen. En als wij die vraag bevestigend moeten beantwoorden, laat ons dan trachten die fouten weg te nemen.

Het tijdsgewricht, waarin wij leven, maakt het noodzakelijk, dat op de eenheid van ons volk bijzondere nadruk wordt gelegd. Die eenheid wordt het best bevorderd, als de strijd voor het eigen beginsel, gepaard gaat met verdraagzaamheid tegenover andere richtingen. Wij moeten nooit uit het oog verliezen, dat de ontwikkelingsgang van ons volk beheerst is door de invloed van zeer verschillende stromingen. Wanneer men zegt, dat het calvi-

nisme in sterke mate zijn stempel op ons volksleven heeft gedrukt, dan betwisten wij dit niet. Maar wij voegen er in één adem aan toe, dat de invloed van het humanisme zeker niet minder groot is geweest. De opkomst der hervorming in ons land is stellig veel meer geschied onder de invloed van het humanisme dan van het calvinisme, al heeft het laatste aan de hervorming vooral het strijdbaar karakter gegeven. En het humanisme is in zijn oorsprong een echt Nederlandse beweging. De broeders des gemenen levens, Geert Groote, Erasmus, zijn zij niet echt Nederlandse figuren en is het niet onze trots, dat zij Nederlanders waren? Zie ik goed, dan is de invloed van het calvinisme en het humanisme niet afzonderlijk aan te wijzen. Beide richtingen beïnvloedden elkander wederzijds.

Letten wij eens op het ontstaan der zogenaamde grondrechten, die de grondslag vormen van ieder Staatsbestel van vrijheid en verdraagzaamheid. Men zegt: die rechten zijn van calvinistische oorsprong. Zij stammen uit de grondwetten der Amerikaanse koloniën, die gesticht werden door om der wille van het geloof uitgeweken kolonisten. Ik ontken dit niet, maar wil dit zeggen, dat daarom het humanisme op het ontstaan dier constituties geen invloed heeft gehad? Het tegendeel is het geval. Het calvinisme heeft op dit punt in zeer sterke mate de invloed van het humanisme ondergaan. Het zijn hier vooral de beginselen der „Verlichting” geweest, die zich in de loop der 18e eeuw verspreidden, die grote invloed hebben geoefend op de geesten. Wij weten uit onze eigen geschiedenis maar al te goed, dat in de dagen onzer Republiek van een gelijkheid van recht voor de belijders van alle godsdiensten geen sprake was. Dat beginsel heeft ons eerst de Franse revolutie gebracht.

Zo is er altijd weder wisselwerking. Of wij het willen of niet, of wij het ons bewust zijn of niet, wij ondergaan steeds weer elkanders invloed. In de hitte van de strijd slagen wij er niet altijd in de persoon van de politieke tegenstander naar billijkheid te beoordeelen. Maar als wij de zaak op een afstand zien, dan zeggen wij: inderdaad, ons volk heeft zijn grote leiders, van welke richting zij mochten zijn, veel te danken. En dan denken wij eyengood aan Thorbecke als aan Groen, evengood aan Kuyper als aan Troelstra, evengood aan Schaepman en Nolens als aan Drucker en Bos. En dan werken de invloeden van die allen dwars door elkander heen.

Wij hebben gedurende de verkiezingstijd op dit alles

zo de nadruk gelegd, omdat geen gevaar ons zo ernstig scheen, dan dat deze eenheid in verscheidenheid zou worden bedreigd. Er waren er immers ook in ons land, die de rijkdom daarvan niet zagen. Die partijwezen niet anders konden beschouwen dan als de liefhebberij van een groep politieke machtshebbers, die in één ding solidair waren: anderen buiten de macht te houden, maar die aan de andere kant, als het op het verdelen van de buit aankwam, elkander het licht in de ogen niet gunden. Die daarom geheel dit stelsel van vrije partijvorming zouden willen vernietigen, om ons de eenheid op te dringen van de totalitaire staat. En ik herhaal, het meest verheugende feit, bij deze stembus is, dat ons volk zo duidelijk heeft uitgesproken aan ons huidig staatsbestel te willen blijven vasthouden.

Over hetgeen na de verkiezingen is gebeurd op het stuk der Kabinetformatie, die aan de positie van onze partij als regeringspartij een einde heeft gemaakt, zal ik vanavond niet spreken. Wat ik daarover meende te moeten zeggen, heb ik nog maar weinige dagen geleden in de Tweede Kamer gezegd. Voor zover er daaromtrent nog meer te zeggen valt, zal zich daarvoor in de naaste toekomst nog menige gelegenheid voordoen. Voor hedenavond heb ik andere dingen op het hart. Vanavond wil ik U vooral spreken over onze eigen partij, over onze positie bij het intreden der nieuwe parlementaire periode, over onze taak tegenover actuele vraagstukken, over de grote opdracht, die de democratie heeft te vervullen in deze wereld.

Ik begin met een woord te spreken over onze gewijzigde positie, nu geen onzer meer deel uitmaakt van het Kabinet. Wij verheugen ons over die positie op zichzelf niet. Veel liever hadden wij een breder samenwerking gezien, dan aan het tegenwoordig bewind ten grondslag ligt. De tijd is niet minder moeilijk, dan vier jaren geleden. Het financieel en economisch aspect schijnt wel wat gunstiger, maar wij moeten afwachten, hoe het zich in de naaste toekomst verder zal ontwikkelen. Dat de vooruitzichten er in de allerlaatste tijd beter op zijn geworden, zal wel niemand willen beweren. Internationaal is de toestand in de laatste jaren veel ernstiger geworden. Wij hebben op allerlei terrein een ontstellende minachting moeten waarnemen van het internationale recht. Afspraken, verdragen werden weinig geteld, onomwonden, schaamteloos soms, werd het woord gelaten aan het brute geweld. Wij zien aan alle kanten een opdrijven van de

militaire toerusting, dat ons met zorg vervult. Wij durven er niet aan denken, wat het lot onzer beschaving zal zijn, wanneer deze ontzaglijke militaire apparaten in beweging zouden worden gebracht. Onder deze omstandigheden was ons een samenwerking van allen, die van goeden wille zijn, ook in het Kabinet, voor ons volk van onschatbare betekenis blijven voorkomen.

Maar gedane zaken nemen geen keer. Wij hebben voor het ogenblik deze toestand te aanvaarden en wij moeten in de gewijzigde verhoudingen onze plicht blijven doen. De algemene richtlijnen bij het vervullen van die plicht blijven voor ons dezelfde. Wij hebben in de periode, die achter ons ligt, die richtlijnen niet aanvaard tegen onze innerlijke overtuiging in, uit begeerte te mogen zitten in het gestoelte der ere. Het is dus niet zo, dat wij thans zeggen: nu wij geen regeringsverantwoordelijkheid meer dragen, kan alles anders dan het vroeger gegaan is, Wij zijn in 1933, toen twee der onzen achter de regeringstafel plaats namen, ons zelf niet ontrouw geworden. Wij worden onszelf evenmin ontrouw, nu wij zijn verhuisd naar de plaats, die men de banken der oppositie pleegt te noemen. Wat onmogelijk was, toen er vrijzinnig-democratische ministers waren, wordt niet mogelijk door het enkele feit, dat die ministers hun portefeuille aan anderen hebben overgedragen.

Werkelijkheidsbesef moet ons ook in de toekomst blijven leiden. Die werkelijkheid is nog niet aangenaam. Zij valt velen wat ruw op het lijf, omdat zij de indruk hadden gekregen, dat de moeilijkheden, in het bijzonder op het terrein van onze financiën, achter de rug waren. Ik heb in de verkiezingsdagen mij er zorgvuldig voor gewacht, aan die gedachte voet te geven. Daarvoor wist ik te goed, wat er aan onze financiële toestand ontbrak en hoeveel er nog zou moeten verbeteren voor wij al de wensen zouden kunnen vervullen, die bij velen in ons volk leefden. Ik behoef U die wensen niet op te sommen. De agenda van onze algemene vergadering geeft er reeds een duidelijk beeld van en al komen in de vorm van voorstellen van allerlei aard de belangrijkste wensen daarop voor, dat de lijst volledig zou zijn, zal niemand onzer beweren. Al die wensen zijn op zichzelf volkomen respectabel. Zij leven in het hart van ons allen. Het hoofdbestuur en de Kamerfracties zijn er even warm voor als de afdelingen en federaties, die ze op de beschrijvingsbrief hebben gebracht. Ik zal geen cijfers noemen, maar als gij even rekenen gaat, dan zult gij tot de slotsom komen, dat

inwilliging van al die verlangens niet enkele, maar tientallen millioenen zou vorderen. En nu moeten wij — en dat zullen wij doen, daar zijn wij vrijzinnig-democraten voor — met beide voeten op de begane grond blijven. Zouden wij al deze dingen thans gaan doen, wij zouden het tekort op de begroting aanmerkelijk gaan vergroten, wij zouden precies de financiële politiek gaan voeren, die wij in de achter ons liggende jaren als verwerpelijk hebben afgewezen, wij zouden komen op het hellende vlak, dat voert naar het financieel bederf en financieel bederf leidt onherroepelijk — daaraan behoeft geen ogenblik getwijfeld te worden — tot de ondergang der democratie.

Ik moet U deze dingen zeggen, omdat het mijn overtuiging is. Een overtuiging, die niet in de laatste plaats gebaseerd is op de wetenschap, die ik heb opgedaan in het ambt, dat ik vier jaar lang bekleedde. Ware ik op dit ogenblik nog minister van Financiën, ik zou aldus van achter de regeringstafel moeten spreken. Gij zoudt zelf niet willen, dat ik anders ging spreken, omdat ik nu op de Kamerbanken zit en mij de verantwoordelijkheid voor het richtig beheer van 's Rijks financiën niet meer drukt. Gij zijt mij vier jaren lang Uw vertrouwen blijven schenken, toen ik de schatkist beheerde, ondanks de harde maatregelen, die ik moest nemen. Gij hebt u met mij verheugd over het resultaat, dat ik heb mogen bereiken. Mijn eigen grootste voldoening is geweest, dat, zelfs uit kringen, waar men meende, dat in het nieuwe Kabinet aan mij geen plaats kon worden ingeruimd, mijn financieel beleid op zichzelf gewaardeerd is. Het voornaamste was daarbij wel, dat men allerwegen erkende, dat ik erin geslaagd was gedurende vier jaren van de ergste financiële moeilijkheden ons Staatscrediet ongeschonden te bewaren, ja het hechter en sterker te maken. Wij, vrijzinnig-democraten, mogen er in geen enkel opzicht toe medewerken, dat dit resultaat in gevaar wordt gebracht.

Er zijn er velen in het land, die deze gedachten wel willen onderschrijven, doch bij wie de vraag opkomt, is het nu werkelijk wel zo? Zij begrijpen dat niet. Het gaat toch zo goed met de middelenopbrengst. Iedere maand komt de Staatscourant ons vertellen, dat wij weer zoveel millioenen voor zijn bij verleden jaar. Zeker, het gaat met de middelenopbrengst niet slecht. Maar het gaat op lange na niet zo goed, dat de geweldige achteruitgang van de middelenopbrengst, waarvan wij in de laatste jaren getuige

hebben moeten zijn, er door wordt goedgeemaakt. En onze begroting is door allerlei noodmaatregelen, die wij hebben moeten nemen, zo uitgehold, dat haar reservekrachten verdwenen zijn. Als ik het in een beeld mag uitdrukken: er moet zand onder de fundamenten. Als dat er niet onder komt en men gaat de fundamenten zwaarder belasten, dan bestaat het gevaar, dat zij wegzakken.

Laat men ook niet menen, dat de nieuwe Minister van Financiën te somber is geweest in zijn begrotingsopzet. Gij zult toch wel willen aannemen, dat ik er enige kijk op heb gekregen. Welnu, had ik zelf het beeld van de financiële toestand nog in de Millioenennota moeten schetsen, het zou weinig anders zijn geweest dan dat van mijn opvolger. Ik geloof dan ook niet, dat zijn inkomstenramingen over het algemeen te laag zijn. Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat het daarom niet kan meevallen. Ramingen blijven ramingen en zij zijn vooral in deze tijd hoogst onzeker. Ik heb dit gedurende de jaren van mijn bewind maar al te veel ondervonden. Wat heeft mijn taak gedurende de eerste drie jaren zo onnoemelijk verzaard? Dat de opbrengsten maar altijd weer tegenvielen. Wij hadden zo nauwgezet, zo zorgvuldig mogelijk geraamd, bij iedere begroting weer. En als dan het begrotingsjaar begonnen was en maand aan maand kwamen de middelenstaten, dan viel het telkens en telkens weer tegen. Nu zal het anders kunnen gaan. Het is mogelijk, dat als straks het nieuwe jaar komt, de opbrengsten gaan medevallen. Het is mogelijk, maar ik zie geen enkele grond om het te verwachten, al zal ik van harte juichen, als het zo komt. En mag men hierop rekenen? Op een dergelijke verwachting, die op het ogenblik niet meer is dan een ongefundeerde hoop, een begrotingsbeleid bouwen? En bovendien, als het eens werkelijk zo komt, dan is er immers niets verloren. Dan zal het straks mogelijk zijn dingen te doen, die nu niet kunnen gedaan worden en dan met de zekerheid, dat geen bedenkelijke financiële gevolgen zullen intreden.

Nu verwacht ik intussen één tegenwerping. Men zal tot mij zeggen: maar de militaire uitgaven dan. Tientallen millioenen worden daarvoor beschikbaar gesteld; de belastingen wil men er zelfs voor verhogen. Kan dan voor de militaire uitgaven wel, wat voor al die andere dingen niet kan? Ik zal ook over dit punt, zoals ik het altijd over alles heb gedaan, in volkomen openhartigheid tot U spreken. Geen ogenblik zal ik schuilevinkje spelen met de ontzaglijke moeilijkheid, waarvoor de geweldige ver-

meerdering der militaire uitgaven ons vrijzinnig-democraten stelt. Ik begin daarbij met voorop te stellen: ook voor de militaire uitgaven in deze omvang is het geld er niet.

Het tekort op de begroting bedraagt $13\frac{1}{2}$ millioenen. Dit tekort is dan nog beperkt door een groot aantal maatregelen — stopzetting van stortingen in fondsen, overbrengen van gewone uitgaven naar de kapitaaldienst, uitrekking der aflossingstermijnen van de Staatsschuld, enz. — die de reservekracht der begroting geheel hebben uitgeput. Deze maatregelen beliepen tezamen een bedrag van 71 millioenen. Ook wanneer men op het standpunt staat, dat het niet nodig is, dat al die maatregelen ongedaan worden gemaakt, voor er nieuwe lasten op de begroting worden gelegd, zal men moeten toegeven, dat het toch nodig is, dat het voor een belangrijk deel geschiedt: Ettelijke tientallen millioenen zijn daarmee stellig gemoeid. Na staat daar tegenover, dat nog het resultaat is te wachten van een aantal perspectiefbesparingen. Het zal echter geruime tijd duren eer deze volledig hebben doorgewerkt. en het bedrag ervan belooft lang niet de zoeven genoemde 71 millioenen, doch $24\frac{1}{2}$ millioenen. Nemen wij echter eens aan, dat wij beide bedragen — 71 millioenen aan de ene kant, $24\frac{1}{2}$ millioenen aan de andere zijde — mogen verwaarlozen en de begroting nemen zoals zij er ligt. Dan hebben wij een tekort van $13\frac{1}{2}$ millioenen bij een begroting zonder enige reservekracht. Het is duidelijk, dat bij een dergelijke positie geen 40 millioenen voor defensie-uitgaven beschikbaar is.

Toch moet er op het stuk der defensie iets gebeuren. De ellendige toestand in de wereld dwingt er toe. Er zijn in de gehele Kamer maar een paar leden, die dit afwijzen. Maar het moet in het redelijke blijven. Hoe moet die redelijkheid worden bevorderd? Ik heb U anderhalf jaar geleden als mijn standpunt uiteengezet, dat ons land zijn plicht moet doen in een systeem van collectieve veiligheid. Daarbij wees ik erop, dat wij het geld voor het militaire apparaat, in die gedachtengang vereist, niet uitgeven voor de oorlog, doch voor de vrede. Als het gelukt die veiligheid zo te organiseren, dat zij een zodanige preventieve werking heeft, dat de vrede blijft verzekerd, dan is dit het geld dubbel en dwars waard. Wanneer het mogelijk was, te zeggen, als wij zoveel millioenen uitgeven, dan zijn wij er zeker van dat de ramp van de oorlog ons bespaard zal blijven, dan geloof ik, dat ieder liever zeggen zal: laat ons proberen die last te dragen.

Die zekerheid is voor de stoffelijke, geestelijke en zedelijke belangen van ons volk zoveel waard, dat wij er ons op ander gebied grote beperkingen voor mogen opleggen. Maar wij weten ook, zo staat de zaak niet. Onze militaire toerusting, hoe hoog ook opgevoerd, kan ons die zekerheid nooit verschaffen. Daarom moeten wij het belang der landsverdediging zien in verhouding tot andere belangen. Bij de afweging daarvan speelt natuurlijk ook een rol, dat bepaalde internationale verhoudingen aan dat belang bijzondere betekenis kunnen geven. Dat is met andere belangen evenzo het geval. Als de gezondheidstoestand van een volk slecht is, zal het belang der maatregelen op dat terrein ook zwaarder wegen dan wanneer er hier weinig gevaar dreigt. Als de criminaliteit groter is, zal meer gedaan moeten worden voor politie en justitie. En zo voort. Maar nimmer mag men zich gedragen alsof één belang het enige zou zijn en daarvoor al het andere doen wijken.

Natuurlijk speelt bij dit alles mede een belangrijke rol of hetgeen wordt voorgesteld doelmatig is. Of niet met een minder kostbare voorziening hetzelfde resultaat kan worden bereikt. Al deze zaken willen wij laten wegen. Men verwijt ons nu, dat wij beknibbelen. Wij zullen dat verwijt met gelatenheid aanvaarden. Wij zullen doen wat onze plicht is en de mensen laten praten, zoals gij het hier in Friesland in een kernachtige spreuk zegt, die ik tot mijn spijt niet bij machte ben in de Friese taal uit te spreken. Wij mogen dit doen, omdat wij ook op dit terrein onze verantwoordelijkheid ten volle hebben willen aanvaarden. Hoe zwaar het ons viel, wij hebben in April 1936 ons militair program gewijzigd, omdat het niet anders kon. Ik heb als minister van Financiën mijn medewerking verleend tot zekere militaire voorzieningen, niet voor mijn plezier, doch omdat het plicht was. Maar het is evenzeer onze plicht, ons te verzetten, wanneer men dingen vraagt, die naar onze mening de redelijke verhouding tussen de verschillende belangen dreigen te verstoren. Eenzijdige behartiging van het ene of van het andere belang, moet zich altijd wreken. Tegen die eenzijdigheid waarschuwen wij.

Bij volledige erkenning dus, dat er op militair gebied maatregelen nodig zijn, zouden wij zo gaarne zien, dat er althans uitzicht bleef op de mogelijkheid, dat ook een enkele andere maatregel kan worden genomen. Ik zeide U reeds: op de ontwikkeling voor de naaste toekomst ben ik niet gerust. Doch het kan meevallen en dan moet

het niet zo zijn, dat de defensie alles opslokt. De wens die bij mij en stellig bij U allen het sterkst leeft is die, dat wij iets zullen kunnen doen voor onze ouden van dagen. Het was een aangelegenheid, die in de verkiezingsdagen in het brandpunt der belangstelling stond. Ik heb gewaarschuwd tegen onvervulbare eisen op dit terrein en tot U gezegd, dat zij, die toen het land rondgingen met al te rijke beloften, van één ding zeker waren: dat zij in September geen minister van Financiën zouden zijn. Als uiterste mogelijkheid voor de naaste toekomst zag ik een noodregeling, waardoor de uitgesloten ouden van dagen zouden worden geholpen. Ook dit zou echter alleen gaan, indien de verbetering in de opbrengst der rijksmiddelen zich zou doorzetten. Wij hopen allen vurig, dat wij in de loop der thans ingetreden periode dit doel zullen kunnen bereiken. Maar wij bereiken het stellig niet, indien wij ons op andere terreinen niet beperken. Tot die andere terreinen behoort in de eerste plaats dat van de militaire uitgaven. Maar dat niet alleen. Wij verminderen de mogelijkheid, dat voor de ouden van dagen iets bereikt wordt ook; als wij millioenen gaan vragen voor allerlei andere doeleinden, hoe nuttig en sympathiek zij ook mogen zijn. En daarom weer mijn waarschuwing: beperkt U. Ook de Staat kan een gulden maar eenmaal uitgeven.

Het is niet prettig, deze dingen te moeten zeggen. Heel wat aangenamer is het, hier te staan als had men een hoorn van overvloed, waaruit de rijkste gaven van allerlei aard te voorschijn kunnen worden getoverd. Maar zo hebben wij, vrijzinnig-democraten ons nooit willen gedragen. Wij doen dit ook thans niet, omdat het voortbestaan der democratie op het spel staat, wanneer wij hier bezwijken voor de verleiding. Laat ons goed begrijpen: onmatige opdrijving der militaire uitgaven, bedreigt de gezondheid onzer Staatsfinanciën. Maar onmatig opvoeren van andere uitgaven heeft hetzelfde gevolg. Wij zullen tegen beide moeten waken.

Ik zou thans gaarne het een en ander willen zeggen over de grondslag en de betekenis der democratie. De „democratie”, zo wordt dikwijls gezegd, biedt geen houvast; zij mist de fundamentele beginselen en laat ons in de steek als de stormwind giert. Het gaat niet om de „democratie” doch om de eeuwige beginselen. Wij raken hier aan een vraag van zeer grote betekenis. Is het inderdaad waar, dat de democratie niet staat op een rotsgrond?

Wanneer wij die vraag willen beantwoorden, dan moeten wij het er eerst samen over eens zijn, wat wij onder de democratie hebben te verstaan. Als men er onder verstaat een bepaald staatkundig of economisch bestel, dan kan zeker aanstonds worden toegegeven, dat zij niet eeuwig is. Zij is dan ook niet voor ieder dezelfde. Democraten van verschillende huize hebben verschillende beginselen. Het staatkundig en economisch bestel, dat wij nastreven, is volstrekt niet hetzelfde voor alle volken en alle tijden. Het wijzigt zich met de zich veranderende omstandigheden. In onze beginselverklaring zien wij geen onveranderlijke grootheid. Wij hebben in 1920 de eerste beginselverklaring van onze partij door een geheel nieuwe vervangen en wij hebben die beginselverklaring verleden jaar nog weer op verschillende punten gewijzigd. Andere partijen, die wij volstrekt niet met het etiket ondemocratisch zouden willen beplakken, formuleren haar beginselen anders dan wij. Onze beginselverklaring is derhalve geen onveranderlijke belijdenis en het kenmerk van een eeuwig beginsel zal toch wel moeten zijn, dat het onveranderlijk is. Is het dan dus toch waar, dat de democratie is een rietstaf, die de hand doorboort?

Het is geheel anders. Aan de tijdelijke formulering van het democratisch beginsel ligt naar mijn vaste overtuiging een eeuwige gedachte ten grondslag. Een gedachte, die onveranderlijk is. Alleen, blijvende gedachten kunnen wij mensen slechts formuleren met tijdelijke middelen. Daarvoor zijn wij mensen, die kunnen trachten een glimp van het eeuwige te vatten, doch die weten, dat ons menselijk vermogen beperkt is en het ons daardoor telkens weer ontsnapt. Als ik dus die gedachte vanavond zal trachten onder woorden te brengen, dan doe ik dit in het volle bewustzijn, dat mijn werk stukwerk blijven zal. Maar dat bewustzijn mag mij niet weerhouden, te beproeven althans iets daarvan weer te geven.

Democratie gaat uit van het beginsel, dat wij ook op het terrein van de staatkunde hebben te streven naar het in het leven roepen en het in stand houden der voorwaarden, die onmisbaar zijn, opdat de mens zal kunnen leven overeenkomstig zijn goddelijke bestemming. Haar grondbeginsel is, dat van de eerbied voor de menselijke persoonlijkheid. En dit geldt voor alle mensen, zonder uitzondering. De democratie leeft uit de vaste overtuiging, dat alle mensen gelijkwaardig zijn. Ieder onderscheid, gemaakt op grond van ras, geloof, huidskleur, nationaliteit of wat gij noemen wilt, dat er toe wil brengen de min-

derwaardigheid te aanvaarden van de ene groep of de ene mens tegenover de andere, wordt door de democratie verworpen. Gelegenheid te geven tot volle ontplooiing van de de mens geschonken gaven, en dat voor alle mensen, zonder uitzondering, is haar opdracht.

Dit blijvend beginsel kan men nu dogmatisch of ondogmatisch op zeer verschillende wijze formuleren. Maar de ervaring leert ons daarbij, tweeeërlei. Mensen, wier dogmatische formulering dezelfde is, komen voor de practijk van het staatkundig leven, allerminst altijd tot dezelfde uitkomsten. Terwijl aan de andere kant mensen, die in dogmatische formulering verschillen, toch praktisch komen tot dezelfde staatkundige doelstelling. Dit heeft ons in onze partij er toe gebracht uit te spreken, dat wij naar de wijze, waarop onze leden het diepe grondbeginsel formuleren, niet vragen. Die formulering ligt naar onze wijze van zien niet op het terrein der staatkunde. Wie op grond van zijn levensovertuiging komt tot onze staatkundige beginselen, is welkom in onze rijen. Zo is er zonder twijfel ook binnen de grenzen van onze partij een eenheid in verscheidenheid. Wanneer wij onderling zouden gaan discussieëren — wat wij niet zullen doen, want daarvoor is onze politieke partij niet bestemd — over de ondergrond der dingen, dan zou ongetwijfeld van heel wat verschil in inzicht blijken, doch niettemin komen wij langs verschillende wegen tot hetzelfde doel.

Als wij voor ons zelf één weg daarheen gevonden hebben, kunnen wij tevreden zijn. Waarom dan niet samenwerken met een ander, die langs een andere weg naar hetzelfde doel is gekomen. Maar als gij dit aanvaardt, dan zegt gij daarmee niet, dat onze democratie niet zou rusten op een vaste ondergrond. Ware het zo, zij was reeds lang weggevaagd. Maar het groundbeginsel der democratie: eerbied voor de mens!, is bijna zo oud als de mensheid zelf. Van het ogenblik af, dat die mens zich bewust is geworden van zijn betekenis, is deze gedachte gaan leven. Langzamerhand is zij gegroeid, is zij ontwikkeld, tegen ontzaglijk veel strijd in door de besten van het mensengeslacht van alle tijden. Is er om deze gedachte niet slechts gestreden, maar ook bitter geleden. Zijn er mensen voor tot de gifbeker veroordeeld, aan het kruis geslagen, op het schavot of op de brandstapel gebracht. Maar omdat de grondgedachte eeuwig was, heeft niets haar kunnen verwoesten en is zij na menige schijnbare zegepraal harer tegenstanders, opnieuw met nieuwe kracht verzezen.

Dat wij ons op deze ondergrond van ons streven telkens en telkens weer bezinnen, is nodig. Nodig vooral in een tijd als de onze, nu zovelen zich van deze grote waarden schijnen af te keren. Maar een staatkundige partij bepale zich hiertoe. Wanneer wij deze dingen in een beginselverklaring zouden willen gaan formuleren, zouden wij komen op een terrein, dat niet dat ener staatkundige partij is. De hoofdredacteur van „De Avondpost” heeft onlangs uitgesproken, dat politieke partijen haar geloof kunnen belijden in een Almachtigen God, in Christus als Zijn zending en openbaring en in de Heilige Geest. Ik zou hem op die weg niet gaarne volgen. Wij zouden dan een belijdenis bindend gaan opleggen, die wij niet bindend opleggen mogen. Wij zouden twistpunten oproepen op een terrein, liggende buiten ons staatkundig streven.

In de Tweede Kamer heb ik bij de algemene beraadslaging over de Staatsbegroting gezegd, dat ik de stelling der Regering, dat ook op staatkundig gebied Gods wet richtsnoer moet zijn, voor mij zelf geheel aanvaardde. Maar, zo voegde ik eraan toe, Gods wet moet tot uitdrukking komen in de daden van mensen. En mensen zijn feilbare wezens. Zij zien door een spiegel in een duistere rede. Zij dwalen daardoor en zij dwalen niet allen op dezelfde wijze. Daarom kan gelijk uitgangspunt tot zeer verschillende praktische maatregelen leiden.

Nu vraagt de heer Hans mij in „De Avondpost”, welke consequenties heeft Uw beginsel nu voor U in de staatkunde. Daarop luidt mijn antwoord: de consequenties van het gehele staatkundige leven van enige tientallen jaren, van onze partij. Wat wij, als vrijzinnig-democraten nastreven: de opbouw ener samenleving, gegrondvest op recht en rechtvaardigheid, op de mogelijkheid van ontplooiing van alle krachten, op de gelijkheid van ontwikkelingsvoorwaarden voor allen, op de stoffelijke, geestelijke en zedelijke verheffing van de mens, dat alles voel ik voor mij als het trachten uitdrukking te geven aan Gods wet. Daarbij leg ik de nadruk op het woord **trachten**, want wij zijn er allen maar al te zeer van overtuigd, dat wij van de vervulling van dit alles nog ver verwijderd blijven.

Al deze dingen kunt gij samenvatten in dat éne grondbeginsel der democratie, dat ik reeds noemde: eerbied voor den mens. Gij kunt het ook uitdrukken in de woorden van de onlangs overleden President-Bevrijder der Tsjecho-Slowaakse Republiek Masarijk: „Democratie is naastenliefde”. Daarom is de beoefening der ware democratie zo moeilijk. De toepassing van dit beginsel vraagt

opoffering van ons. Het eist, dat wij ons in dienst stellen van de gemeenschap, onafgebroken arbeiden aan de taak stoffelijke en geestelijke armoede te doen plaats maken voor stoffelijke en geestelijke rijkdom. Het legt ons de plicht op altijd weer te bedenken, dat de rechten van anderen tenminste even belangrijk zijn als die van onszelf.

Het beginsel van de eerbied voor den mens vordert om te beginnen, dat niet worde gehandeld bij, over en zonder de mens. Dit betekent, dat aan alle volwassen Staatsburgers medezeggenschap moet worden gegeven, opdat, zoals een der eerste toelichtingen van onze beginselverklaring het uitdrukte: „De stem van allen zal worden gehoord over hetgeen allen raakt”. Het is dan ook geen toevallige omstandigheid, dat het het vraagstuk van het kiesrecht was, dat de onmiddellijke aanleiding was voor de oprichting van onze partij. Ik heb enkele weken geleden gelegenheid gehad daaraan te herinneren, toen de heer Herman Snijders — door wijlen Dr. Bos, de vader van onze partij genoemd — zijn tachtigsten verjaardag mocht vieren. Er wordt van het algemeen kiesrecht veel kwaad gesproken. Het zou geleid hebben tot een aanzienlijke daling van het peil onzer volksvertegenwoordiging. De leden der Kamer, zo horen wij vaak zeggen, verliezen maar al te veel het algemeen belang uit het oog. Zij voeren menigmaal het woord meer voor de tribune dan om de zaak zelf, waarom het gaat.

Men doet goed met dergelijke uitlatingen wat voorzichtig te zijn. Bekend is het oordeel van Thorbecke over de toestand in onze stedelijke raden van voor het jaar 1848. Van democratie was toen geen sprake. Slechts een zeer klein gedeelte der stedelijke bevolking was kiezer. Deze kiezers werd het nog niet eens toevertrouwd rechtstreeks de gemeenteraad te kiezen. Een kiescollege was er tusschen geschoven. De leden van de gemeenteraad werden gekozen voor het leven. Zij hadden dus, eenmaal benoemd, geen enkele reden om zich de gunst der kiezers te verwerven. Zij behoefden niet voor de tribune te spreken; zij konden dit zelfs niet, want de vergaderingen van de raad waren niet openbaar.

Men zou zo zeggen, alle voorwaarden waren hier aanwezig voor hoge, serene debatten in die gemeenteraden. Op welk een hoog peil moet daar de beraadslaging hebben gestaan. Thorbecke echter vertelt het ons anders. Hij was als Leids hoogleraar lid van de raad in de stad zijner inwoning geweest. Welnu, hij onthult ons, dat, wie geen lid van zo'n in het geheim vergaderend college geweest

is, zich geen voorstelling kan maken van het lage peil, waartoe de debatten konden dalen. Openbaarheid van de beraadslagingen van alle vertegenwoordigende lichamen was daarom een der grondslagen, waarop hij in 1848 de moderne Nederlandse Staat ging helpen bouwen.

Een ander voorbeeld. Ik kocht onlangs aan een der boekenstalletjes op het Binnenhof in Den Haag een aardig boekje van wijlen Mr. Gleichman over het Ministerschap van Van Hall. Gij herinnert U, dat Van Hall Minister van Financiën was in een tijd, toen het er met onze Schatkist ook allesbehalve gunstig voorstond. Hij kwam met een voorstel tot vaststelling van een buitengewone belasting op de bezittingen en een daarmee gepaard gaande geldlening. Het is nu bepaald leerzaam in het boekje van Gleichman te lezen met welke vriendelijkheden dit ontwerp in de Tweede Kamer werd bejegend. Volgens Anemaet had het de ganse natie „ontstemd en beroerd”. Volgens Van Dam, „verkrachtte het alle welwillendheid”. Mutsaers sprak van „een wet van de slechtste inquisitie, die de vruchtbare moeder moet worden van willekeur, meined en zedeloosheid. Volgens De Jong van Beek en Donk draagt de wet „onstaatkundigheid, vernietiging van het crediet der burgers, meined, zedeloosheid, ongelijkheid in haren boezem”. Van Sasse van IJsselt spreekt van „een monstergewrocht zonder vitaliteit, dat, ja, verpestende miasmen kan verspreiden bij zijne ontbinding, maar verder niets vermag”. Hij dreigt zelfs met revolutie. „De Polignacs en de Corbières tartten ook eens de publieke opinie; — het gevolg is u bekend”. Van Rechteren volgde hem op dat terrein door met verzet tegen de uitvoering en toepassing der wet te dreigen en riep uit: „Wilt gij het zinkend vaderland redden, verlaat dan de weg, die de reddingswet aanprijst, die tot zedeloosheid, meined, misnoegen en wellicht nog iets ergers leidt.”.

Gij ziet, het is een fraaie staalkaart, die Gleichman ons hier geeft. Zo gaat het toch tegenwoordig in onze Tweede Kamer niet meer.

Daarmede wil ik natuurlijk niet zeggen, dat de Staatkundige democratie zoals wij die thans in Nederland kennen, feilloos zou zijn. Verre van dien. Maar wel mag ik er de aandacht op vestigen, dat die democratie nog van zeer jonge datum is. Het is binnenkort twintig jaar geleden, dat Cort van der Linden's Grondwetsherziening ons het algemeen mannenkiesrecht bracht, een tweetal jaren later dank zij een vrijzinnig-democratisch initia-

tief, door het algemeen vrouwenkiesrecht gevolgd. Zo heel veel gelegenheid om te tonen, wat zij kan, heeft de democratie in Nederland dus nog niet gehad. Zij heeft bovendien haar taak moeten verrichten in een allermoeilijkste tijd. Nauwelijks hadden de eerste verkiezingen onder het nieuwe stelsel plaats gehad, of wij zagen ons gesteld tegenover de hevige beroeringen, binnen en buiten onze grenzen, van November 1918. Het revolutie-gevaar dreigde een ogenblik ook in ons land. Het kon worden afgewend en die afwending was vooral daardoor mogelijk, dat gezegd kon worden: In Nederland is geen omwenteling nodig om het volk medezeggenschap te geven. Hier is zij reeds langs de regelmatige en wettige weg ener Grondwetsherziening verkregen.

Wij gingen een nieuwe tijd tegemoet. De hervormingen, die eis van die tijd waren, zouden naar het woord der Koninklijke Proclamatie van die dagen tot stand worden gebracht „in een tempo, dat in overeenstemming was met de polsslagen van de tijd”. Wat is er toen in enkele jaren op allerlei gebied niet tot stand gekomen!

Wij hebben toen te ver gegrepen. Lang niet alles bleek, toen de economische toestand omsloeg, houdbaar. De democratie kwam te staan voor economische en financiële problemen, zo geweldig, als maar zelden in enig tijdperk onzer geschiedenis zich hebben voorgedaan. Men kan nu gemakkelijk aan de democratie verwijten, dat zij verder is gesprongen dan haar stok lang was. Maar billijk is dat verwijt niet. Het ging hier immers om fouten, die overal werden gemaakt. Ook in het particuliere bedrijfsleven der grote ondernemingen was in de jaren na de oorlog veel gebeurd, dat men niet in stand houden kon. Het heeft daarom weinig zin, elkander hier verwijten te maken.

Men moet er zich altijd weder rekenschap van geven, dat wij leven in een tijdperk van overgang. Augustus 1914 heeft een tijdvak der wereldgeschiedenis afgesloten. De krachten, die toen zijn losgebroken, hebben geleid tot een volkomen ommekeer in alle verhoudingen, die de mensheid tot dusver niet bij machte is gebleken te beheersen. Grey, de Engelse minister van Buitenlandsche Zaken, vertelt ons in zijn gedenkschriften, dat op de avond van een dier eerste Augustusdagen een vriend hem kwam opzoeken. Zij stonden aan het venster in zijn kamer op het departement van Buitenlandse Zaken. Het begon duister te worden, men was buiten bezig de lampen aan te steken.

Grey merkte toen op: „De lampen gaan uit over geheel Europa; wij zullen ze bij ons leven niet meer zien aansteken”.

Nog steeds branden deze lampen niet. Maar ook al zouden wij ze niet meer zien aangaan, wij hebben ons uiterste best te doen, om de komst van een betere tijd voor te bereiden. Wij arbeiden niet voor ons zelf alleen. Wanneer wij doel en richting aan ons leven willen geven, dan moeten wij beseffen, dat het resultaat van onze arbeid gaat over de grenzen van ons leven heen. Dit geldt van alle arbeid, zowel van de eenvoudigste als van de meest gewichtige. Hoe dikwijls staan wij niet in bewondering voor grote schoonheden op het gebied der bouwkunst uit vroeger eeuwen. Hele geslachten hebben daaraan gearbeid. Wij kennen de naam van den bouwmeester dikwijls niet, laat staan die van de duizenden naamloze werkers, die steen voor steen het gebouw hebben opgetrokken, die het eindresultaat van hun arbeid niet hebben gezien. Van dat eindresultaat genieten thans de mensen, die zijn gekomen eeuwen na hen, en wien dat voorrecht niet zou zijn beschoren, ware deze arbeid door het voorgeslacht niet verricht.

Ons geslacht is, als ik het goed zie, aangewezen op de arbeid in een tijdperk van overgang. Wat groeien zal weten wij niet. Maar wij willen hopen en vertrouwen, dat het iets beters zal zijn. Wij weten daarbij, dat de mensen de stenen zijn, waaruit het grote gebouw der maatschappij is opgebouwd en dat het grote probleem is, hoe die stenen op de beste wijze in het geheel worden gepast. Wij weten ook, dat het grote verschil tussen dit gebouw en de bouwwerken van stoffelijke aard is, dat de laatste onveranderlijk zijn, terwijl het gebouw de maatschappij is in een onophoudelijke beweging. De verhouding tussen mens en maatschappij is geen constante grootheid. Ook in de economische geschiedenis gaat het steeds op en neer. Tussen de beide polen van vrijheid en gebondenheid beweegt zich de slinger. De wereld is altijd weer zoekend naar het juiste evenwicht tussen de verschillende krachten.

Een der problemen, die ons tegenwoordig ten zeerste bezig houden is dat van de organisatie van het bedrijfsleven. Ook dit probleem is niet nieuw. Tot op het eind der achttiende eeuw heeft het economisch leven een sterke gebondenheid vertoond. Het gildewezen heeft zich tot de dagen der Franse revolutie gehandhaafd. Maar wij weten, dat het langzamerhand een ontaard gilde-

wezen was geworden. Opgekomen als een stelsel, dat tegelijkertijd de belangen der bedrijfsgenoten en die van het publiek wilde behartigen, was het verworden tot een systeem, waarbij het algemeen belang op de achtergrond was getreden, en het streven der gildebroeders er geheel op was gericht een gesloten bedrijf te vormen, waaruit vreemden zoveel mogelijk werden geweerd. Fris bloed werd niet toegelaten en de gilden werden een sta-in-de-weg voor de vooruitgang.

Daarnaast was er de sterke gebondenheid van de industrie aan overheidsvoorschriften. Het Mercantilisme, opgekomen in de 16e eeuw, had de betekenis der industrie belangrijk overschat. Daartegenover was de landbouw verwaarloosd. Handel en industrie zag men aan als de hoofdbronnen van de rijkdom. Om de industrie te bevorderen, had de overheid haar nagenoeg alle vrijheid ontnomen. Colbert had de bescherming der nijverheid in Frankrijk tot een stelsel ontwikkeld, dat aan hem de naam van het Colbertisme ontleende. Het keurslijf, aanvankelijk bedoeld om het bedrijfsleven te versterken, was langzamerhand geworden tot een verband, dat de ontwikkeling belemmerde.

Het einde der achttiende eeuw brengt de ommekeer. Terug tot de natuur werd de leuze. De verwaarloosde landbouw werd op het eerste plan gebracht. De in Frankrijk opkomende school der Physiocraten zag in de bodemproductie de enige bron van de maatschappelijke rijkdom. De Franse econoom Gide drukt het zó uit, dat hij zegt: „Voor de Mercantilisten was het symbool van de rijkdom een machtig koopman als die van Amsterdam, voor de Physiocraten een landedelman, levende op en van zijn gronden.” Het een is al even eenzijdig als het andere.

De liberale economie van Adam Smith en zijn navolgers heeft deze eenzijdigheid vermeden. Zij heeft zich echter schuldig gemaakt aan een andere eenzijdigheid: de volkomen aanvaarding van het individualisme met verwaarlozing van alle sociale factoren. Men behoeft daarvan de liberale economen geen verwijt te maken. Zij waren als ieder ander kinderen van hun tijd. Zij gevoelden de behoefte van het economisch leven aan vrijheid. Zij meenden nu, dat met vrijheid alles gewonnen zou zijn.

Wij hebben aan de liberale economie veel te danken. Zij heeft de staketsels opgeruimd, die de ontplooiing van het bedrijfsleven beletten. Haar danken wij in de allervoornaamste plaats de geweldige ontwikkeling der productieve krachten, die de laatste anderhalve eeuw ons getoond

heeft. En van hoe grote betekenis die voor de vergroting der volkswelvaart is geweest, behoef ik U niet te zeggen.

Maar de verwaarlozing van de sociale factor moest zich wreken. In het tijdperk van het opkomend kapitalisme werd de waarde van de mens, behalve als productiefactor, als leverancier van arbeidskracht, niet geteld. Er ontstonden arbeidstoestanden, die een gruwel waren. Kinderen van vijf jaar trokken in de Engelse kolenmijnen de wagentjes. Mensonterend waren ook in ons eigen land de misstanden op het stuk van de kinderarbeid. Overmatig lang was voorts de arbeidsduur voor volwassen arbeiders. Slechte woningtoestanden, onvoldoende zorg voor de volksgezondheid. Ontbreken van iedere verzorging bij ongeval, ziekte of invaliditeit. De individualistische economie, bedoeld welvaart te brengen aan allen, was ontaard tot een regiem, dat de vruchten van de arbeid van allen uitsluitend ten goede doet komen aan een kleine groep van bevoorrechten.

Het sociaal gevoel komt dan in verzet. Het tijdperk der overheidsbemoeiing vangt aan. Ideaal is die overheidsbemoeiing niet, maar zij is onmisbaar. Als de overheid de economisch zwakkere niet beschermt, kan niemand het doen.

Er gebeurt nu echter tevens iets anders. Het organisatorisch besef begint te werken. De individualistische economie heeft van organisatie niet willen weten. Op het terrein van de arbeid heeft zij die zelfs verboden, met straf bedreigd. Dit standpunt wordt in de tweede helft der vorige eeuw overwonnen. De organisatie van de arbeid vangt aan.

Aanvankelijk staat daarbij de strijd tussen de beide productiefactoren, arbeid en kapitaal op de voorgrond. Het gaat hard tegen hard tussen de vakverenigingen der arbeiders en de organisaties der werkgevers. Van enige onderlinge waardering is geen sprake. Maar op de antithese volgt het streven naar synthese. Er komt steeds meer bereidheid tot onderling overleg. Het collectief contract wordt geboren. Voor ons vrijzinnig-democraten is de grotere betekenis van het collectief contract, dat het is de opkomst ener organisatie binnen het bedrijf zelf. De moeilijkheid was daarbij, dat minderheden, die zich van het contract afzijdig hielden, het tot stand komen ener goede regeling konden beletten. Verbindendverklaring van het contract, in de gevallen, dat het algemeen belang het vereist, moet hier hulp bieden. Als persoonlijke herinnering mag ik misschien vermelden, dat, toen ik ruim twintig

jaar geleden promoveerde in de rechtwetenschap, een mijner stellingen zich voor de wenselijkheid dier verbindendverklaring uitsprak. Prof. Van Embden zal zich stellig herinneren, hoe wij beiden daarover ter gelegenheid van die promotie een belangwekkende discussie hebben gehad. Weinig hebben wij toen kunnen vermoeden, dat een vrijzinnig-democratisch minister, Mr. Slingenberg, ons de verbindendverklaring zou bezorgen als lid van een Kabinet, waarvan ik deel uitmaakte, terwijl Prof. Van Embden er als lid der Eerste Kamer zijn medewerking toe zou hebben verleend, ware het niet, dat hij door een oogandoening, waarvan hij gelukkig weder geheel hersteld is, daarin verhindert is geweest. Wij, vrijzinnig-democraten, zijn er trots op, dat het een der onzen is geweest, die dit heeft tot stand gebracht. Altijd hebben wij het als een leemte gevoeld, dat de Bedrijfsradenwet van Minister Verschuur aan de verbindendverklaring was voorafgegaan. Ons scheen die volgorde niet de logische. Een bedrijfsraad kan eerst levensvatbaar zijn, als de verhoudingen in het bedrijf het toelaten hem in te stellen. Het collectieve contract is het beste middel dit voor te bereiden. Wij zijn Mr. Slingenberg erkentelijk, dat hij in zijn tweejarig Ministerschap, hoezeer toen de crisisproblemen beslag op hem legden, de gelegenheid heeft gevonden, dit werk, dat voor de verdere ontwikkeling van gezonde bedrijfsverhoudingen van onschatbare betekenis zal kunnen zijn, tot stand te brengen.

De aldus geboren samenwerking tussen werkgevers en arbeiders heeft op allerlei terrein de gelegenheid geboden rechtstreekse overheidsbemoeiing te doen plaats maken voor regelingen van het georganiseerd bedrijf zelf. Dit is democratie. Souvereiniteit in eigen kring, ook op het terrein van het bedrijfsleven, natuurlijk onder het onmisbaar toezicht der overheid, opdat het algemeen belang niet worde geschaad. De fout, waaraan het gildewezen is te gronde gegaan — de eenzijdige oriëntering op de belangen der bedrijfsgenoten — worde voor de toekomst vermeden. Daarvoor is aan de overheid mede de bevoegdheid gegeven, voor dat algemeen belang schadelijke regelingen haar kracht te ontnemen.

De organisatie, waarover ik tot dusver sprak, ligt op het terrein van het sociale leven. Daarnaast is de organisatie op het gebied der economische verhoudingen, de samenwerking tussen ondernemers onderling, onze aandacht komen vragen. Die samenwerking is ook al weer begonnen met in het maatschappelijk leven op te komen.

De trust en het kartel zijn er belangrijke voorbeelden van. Ook hier geldt, dat die samenwerking het algemeen belang niet mag schaden. Overheidsplicht is ook hier een wakend oog te houden. Van de regeling der verbindend- en onverbindendverklaring van ondernemersovereenkomsten kan men dan ook in het algemeen hetzelfde zeggen als door mij omtrent de collectieve arbeidsovereenkomst werd opgemerkt.

Er is nog in een ander opzicht overeenkomstige ontwikkeling op het sociaal en economisch terrein. Ik zeide U reeds, toen de arbeidersbescherming als eis van recht werd gevoeld, moest de overheid beginnen met rechtstreekse bemoeiing. Zo ging het in de laatste jaren op economisch terrein ook. Hoe diep grijpt op allerlei terrein de overheid niet in. Zie haar bemoeiingen op het terrein van de Landbouw-crisisdienst, op dat van in- en uitvoer, van het internationaal betalingsverkeer, enz. Die bemoeiingen zijn onvermijdelijk, doch wij zijn voor de schaduwzijden allermintst blind. Ook hier moet de ontwikkeling gaan in de richting van het overnemen der regelingen door het georganiseerde bedrijf zelf.

Voor ons, vrijzinnig-democraten, staat ook op het terrein der economische en sociale verhoudingen, altijd weer het beginsel der synthese voorop. Natuurlijk zijn er belangentegenstellingen tussen de verschillende groepen: tussen arbeid en kapitaal, tussen landbouw en industrie, tussen grote en kleine bedrijven, tussen allerlei andere groepen en personen. Het ware struisvogelpolitiek het te ontkennen. Doch voor een harmonische samenwerking zijn al die groepen met haar verschillende belangen nodig. Geen harer kan worden gemist en er is tussen die alle niet slechts tegenstelling, doch ook een heel grote belangengemeenschap. Het kan geen dier groepen op de duur goed gaan, wanneer de andere lijden. Daarom was de steun aan de agrarische bedrijven niet slechts een daad van recht en billijkheid tegenover de landbouwende bevolking, doch een daad van wijs beleid tegenover het gehele volk. Als één lid van het lichaam lijdt, lijden alle andere leden mede. Wij, vrijzinnig-democraten, zijn nooit moe geworden dit telkens weer te verkondigen, in welke omgeving wij ons ook bevonden.

Zo verwerpen wij ieder streven om ons volk, op welk terrein ook, te verdelen. Wij zien geen scherpe scheiding tussen enkele klassen. Wij zien de oneindige verscheidenheid van groepen, die onderling door duizend banden gebonden zijn en waarbij uiterst geleidelijk de ene groep in

de andere vervloeit. Landbouwer, industrieel, middenstander, koopman, ambtenaar en arbeider, zij allen vormen tezamen de grote volksgemeenschap. Iedere groep is het bijzondere, doch het bijzondere komt alleen tot zijn recht, als deel van het grote geheel.

Zo is het ook in de samenleving der volken. Deze zal alleen dan zich kunnen ontplooiën in de richting ener werkelijke harmonie, wanneer ook hier het beginsel der eenheid in verscheidenheid wordt beseft. Ook hier mag niet de een willen heersen over de ander, doch hebben allen zich te onderwerpen aan dat hoge beginsel van Maseryk: de liefde tot de naaste. Er is veel vals pathos in onze wereld. Allerwegen zien wij het heldendom der brutale macht ten troon verheven. Wie opkomt voor de menselijkheid in de verhoudingen tussen de volken, loopt het gevaar voor „verwijfd” te worden gescholden. Het imperialisme steekt dreigender dan ooit het hoofd op. Daartegen stellen wij de kracht van ons beginsel. Wij geven het niet op en wij putten daarbij moed uit wat grote voorbeelden in de geschiedenis der mensheid ons hebben geleerd. Mag ik U tot slot aan zo'n voorbeeld herinneren?

Wij zijn in 1850. Er zijn moeilijkheden gerezen tussen Engeland en Griekenland. Een Brits onderdaan, zij het met een weinig Brits klinkende naam, Don Pacifico, heeft zijn huis door het Atheense grauw zien bestormen. Palmerston, de Engelse Minister van Buitenlandse Zaken, treedt met ongekende hevigheid op. Als niet onmiddellijk genoegdoening wordt gegeven, stevent de Engelse vloot naar de Piraeus en neemt alle Griekse schepen, die zij krijgen kan. Rusland en Frankrijk komen in het geding. De Franse gezant verlaat Londen en de Europese vrede staat op het spel. In het Engelse Parlement komt verzet tegen deze politiek. Palmerston spreekt bijna vijf uur aan één stuk. Het was in de zomer en zo sprak hij van de schemering van de ene dag tot de dageraad van de andere. Hij verdedigde zijn politiek op ieder punt. Hij herinnerde het Lagerhuis aan alles, wat begrepen was in de oude Romeinse spreuk: „Civis Romanus sum”, ik ben Romeins burger. Zo moest ook ieder onderdaan van het Britse Rijk, in welk land hij zich ook bevond, er verzekerd van zijn, dat de sterke arm van Engeland hem zou beschermen.

Hoort daartegenover nu de taal van Gladstone: „Zo groot als de invloed en de kracht van Engeland is, het mag geen zichzelf insolerende politiek voeren. Het zou in strijd zijn met de wet van de natuur en van God, indien

het mogelijk was, voor een enkele christelijke natie zich los te maken van de verplichtingen, die alle andere naties binden, en zich een positie van een bijzonder privelege aan te matigen. En nu wil ik strijden met den Minister op grond van zijn pathetische uitroep „Civis Romanus sum”. Hij wil, dat een Engelsman zal zijn door de gehele wereld, wat een Romeins burger geweest is. Wat was de Romeinse burger? Hij was lid van een bevoorrechte kaste; hij behoorde tot een ras van veroveraars, tot een volk dat alle andere er onder hield door de sterke arm der macht. Voor hem bestond een uitzonderlijk rechtssysteem; voor hem golden beginselen en hij genoot rechten, die werden ontzegd aan de overige wereld. Is dit de verhouding, die moet bestaan tussen Engeland en de andere naties?

Neen, laat het zo niet zijn. Laat ons erkennen, openlijk erkennen, de gelijkgerechtigheid van de zwakke met de sterke; de beginselen der broederschap tussen de naties en van hun heilige onafhankelijkheid. Als wij handhaving vragen van de rechten onzer landgenoten in Griekenland, laat ons dan handelen zoals wij zelf behandeld wenssen te worden en laat ons de eerbied tonen tegenover een zwakkere staat, die wij van andere zouden eisen tegenover onze sterkte”.

En wilt gij nog een ander woord van de grand old man, dan dit diep ernstige uit de Midlothian Campagne van 1880:

„Bedenkt, dat de heiligheid van het leven in de heuveldorpen van Afghanistan onder de wintersneeuw even onaantastbaar is in de ogen van de Almachtige als ons eigen leven kan zijn. Bedenkt, dat Hij die U als menselijke wezens heeft verenigd in het zelfde vlees en bloed, U heeft gebonden door het gebod der naastenliefde; dat dit gebod dat niet wordt begrensd door de kusten van dit eiland, niet wordt begrensd door de eindpalen der Christelijke beschaving; dat het zich in zijn onmetelijke betekenis uitstrekt over de gehele oppervlakte der aarde en de geringste tegelijk met de grootste omvat”.

Ziet, dit is democratie in haar volle betekenis. Democratie, die rust op een onvergankelijk fundament.

Het is er in de wereld verre vanaf, dat er algemeen oog zou zijn voor deze beginselen. Doch wij geven de strijd niet op. Wat er ook moge gebeuren, van ons zal niet mogen gezegd worden, dat wij onze plicht niet hebben gekend. Gelovende in de eeuwige kracht van onze beginselen zijn wij vast overtuigd, dat zij, tijdelijke tegenslagen ten spijt, onverwoestbaar zullen blijken.

Abonneert U op ons weekblad

„De Vrijzinnig-Democraat”

abonnementsprijs f 0.90 per kwartaal

Geeft U op bij de Administratie :

Wilhelminastraat 49 - Haarlem
Telefoon 10793 - Postrekening 64835

Secretariaat Hoofdbestuur

Vrijzinnig-Democratische Bond

WILHELMINASTRAAT 49

HAARLEM